

УДК 811.161.2'42

ОГАР Анна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, Дрогобич, Львівська область, 82100, Україна (annaogar@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.10>

Бібліографічний опис статті: Огар, А. (2023). Мовний образ дому в сучасному українському художньому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 54, 83–92, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.10>

МОВНИЙ ОБРАЗ ДОМУ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Анотація. У статті йдеться про мовне вираження особливостей образу дому в працях І. Роздобудько, Є. Кузнецової, М. Ткачівської, С. Тараторіної, В. Амеліної та в літературознавчому дослідженні В. Агеєвої, яке лише вигідно підкреслює домінуючу роль цього образу в сучасному українському дискурсі.

Смислова структура образу **дім** розгортається в кількох напрямках: прихисток – пристановище – родинне вогнище, надійність – сталість – опора, власність – окремішність – унікальність – реалізованість, самостійність – незалежність – потенціал, людина – цінність, гідність – любов – затребуваність, воля – дорога до себе, слід – пам'ять, земля – свій край – Батьківщина – місце народження, життя. Окремий смисловий сегмент творять антонімії компоненти безгрунтянство, бездомність, зруйнований дім – укоріненість. Образ дому настільки складне ментальне утворення, що втілює контрастні поняття: дім – житло, хата – кам'яниця, споруда – духовна цінність, дім – табір для біженців, хата дорослого – хата дитинства, своя хата – рідний дім, хата-яка-є – хата-яка-має-бути.

Смислова складність образу дім, його багатоконпонентність, розгалуженість, тяжіння до дефінування не як матеріального, а ідеального феномену засвідчує його глибоке осмислення, вагомість в українському мовно-ментальному континуумі. Наголосимо, що в сучасному українському художньому дискурсі смислову структуру образу розбудовано компонентами з переносними значеннями, і ці вторинні значення вагоміші за прямі.

Ключові слова: мовний образ, компонент образу, семантика, смисл, вербалізатор.

OHAR Anna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Fundamental Disciplines of Primary Education Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24, Ivan Franko str., Drohobych, Lviv region, 82100, Ukraine (annaogar@ukr.net)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4917-8008>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.10>

To cite this article: Ohar, A. (2023). Movnyy obraz domu v suchasnomu ukrayinskomu khudozhnomu dyskursi [Language image home in modern Ukrainian art discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Filolohiia» – Problems of Humanities. “Philology” Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 54, 83–92, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.54.10> [in Ukrainian]

LANGUAGE IMAGE *HOME* IN MODERN UKRAINIAN ART DISCOURSE

The article deals with the linguistic expression of the image home in the texts of Iren Rozdobudko, Evhenia Kuznetsova, Maria Tkachivska, Svitlana Taratorina, Victoria Amelina and in Vira Ageeva's literary work, which only beneficially emphasizes the dominant role of this image in modern Ukrainian discourse.

The semantic structure of the image home develops in several vectors: shelter – fortress – family hearth, reliability – constancy – support, property – individuality – uniqueness – realization, unity – independence – potential, person – value, dignity – love – demand, will – road to yourself, trace – memory, land – your region – Motherland – place of birth, life. A separate semantic segment is created by the antonymic components groundlessness, homelessness, a destroyed house – rootedness. The image home is a complex mental formation, it encompasses contrasting concepts: home – dwelling, hut – a house, building – a spiritual value, home – a refugee camp, an adult's house – a childhood house, one's own house – a native home, a house-that-is – the house-that-should-be.

The semantic complexity of the image home, its multi-component, branching, tendency to define not the material, but the sphere of the ideal, testifies to its deep understanding, importance in the Ukrainian language-mental continuum. The semantic structure of an image is built up by components with figurative meanings, and these secondary meanings become more important than direct ones in modern Ukrainian artistic discourse.

Key words: *linguistic image, image component, semantics, meaning, verbalizer.*

Постановка проблеми. Перечитуючи українські художні твори останніх двох-трьох років, простежуємо тенденцію до вербалізації образу *дому* як центрального текстотвірного елемента. Це й не дивно, адже слово *дім* завжди було не лише номінацією, а й умістилищем узагальненого культурного смислу. Ця лексема широко запрезентована в пареміях, фольклорі, художніх текстах різних народів, що засвідчує ключові позиції позначуваної нею реалії та її універсальність. До того ж, семантична структура слова активно розвивається, розширюється, деталізується чи доповнюється новими компонентами. Укоріненість поняття *дім* в структури свідомості носіїв мови розлого засвідчує Ірен Роздобудько:

А людська природа залишається такою самою, як за часів Гомера. Скільки б не сталося пригод, які б принади і спокуси не відкривав перед тобою світ, скільки барв і смаків не запропонував би, а десь у глибині свідомості жевріє дитячий порив – «додому».

Той химерний дім постає в снах оазою ароматів і обрисів, примарною карафою для заповнення лише найкращим, тим, що ти можеш влити в неї зі своїх, складених пригорщю долонь. І байдуже, чим він зустрине тебе! Обшарпаними стінами, проваленим дахом, затоптаною підлогою... Похмурими і чужими обличчями чи новим замком, до якого у тебе давно немає ключа... Яке це все має значення,

якщо «додому» – це не ключі, не замок, не дах і не стіни! (Роздобудько, 2023, с. 229).

Тимчасова домівка, попри всі пропоновані блага, не може замінити того власного дому, у якому залишилася душа. Хата-мрія-фортеця й порив «додому» перебувають у центрі роману Євгенії Кузнецової (Кузнецова, 2023). Втрачений дім, пошуки коріння власного роду, необхідність озирнутися й повернення додому, яке рано чи пізно настане, закодовує у своїй фентезійній антиутопії Світлана Тараторіна (Тараторіна, 2023). Про затишок і прихисток, острівець спокою, який можна відшукати лиш удома, мріє героїня Марії Ткачівської (Ткачівська, 2021). «І, можливо, героям цієї історії таки вдасться віднайти дім», – написано в анотації до роману Вікторії Амеліної (Амеліна, 2017).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українських студіях образ *дому* часто, навіть дуже часто, ставав об'єктом наукового розгляду. Це засвідчує його непересічність, вагомість для мовно-ментального простору, адже лиш релевантне отримує мовне втілення, а частота й різноманіття вербалізації підкреслює його надзвичайну важливість. У літературознавчих працях проаналізовано образ *дому* як композиційний складник і компонент художнього тексту. Питання семантичного виміру, смислового наповнення та способів вербалізації образу домінує в мовознавчих розвідках.

М. Москалець наголошує, що в українській мовній свідомості дім є основою матеріального й духовного буття людини, символом багатства, достатку й родинного вогнища (Москалець, 2014). Н. Іовхімчук зазначає, що номен *хата* в текстах українських пісень символізує зв'язок із Всесвітом, домівку, сімейний затишок, родинне вогнище, рідну землю, батьківщину (Іовхімчук). Л. Миронюк відзначає багатоаспектну мистецьку інтерпретацію дому в художніх текстах Ліни Костенко: образ хати як об'єкта дитинства, батьківський дім, що завжди в серці кожної людини, просторовий образ обійстя; він також об'єктивує мотиви збереження сімейних цінностей, родинних традицій, народних культурних здобутків (Миронюк, 2014). Л. Савченко, аналізуючи образ дому як складника концепту *житло* в поетичній мові Володимира Свідзінського, виявляє, окрім лексикографічно засвідчених семантичних компонентів, також індивідуально-авторські, зокрема 'самотність', що відображає глибокий сум через невлаштованість, бездомність, котра переслідує ліричного героя, а разом з ним – і самого поета (Савченко, 2012).

Історичні події останнього десятиліття, особливо 2022–2023 рр., не могли не позначитися на свідомості українців, як і не відбитися в мові, адже «нема іншої реальності, крім мови, нічого більше нам не дано намацально» (О. Забужко). К. Близнюк за результатом експерименту, проведеного у квітні 2022 р., висновує, що сучасні асоціації на стимул Батьківщина відсилають до понять *Україна, дім, родина, національні символи, цінності, боротьба*; що характерно, у ньому переважають емоційні, образні й ціннісні компоненти, матеріальні ж складники не актуальні (Близнюк, 2022, с. 80). Когнітивна валентність образу *дім* водночас розкриває його смисли.

Мета статті – проаналізувати особливості мовного образу *дім* в сучасному українському дискурсі. Досягнення мети передбачало виконання таких завдань: обстежити сучасний дискурс на предмет вербалізації образу дому; виділити та згрупувати вербалізовані ним смисли; виокремити часто та виразно актуалізовані, зіставити їх з лексикографічно зафіксованими; схарактеризувати мовне втілення образу.

Виклад матеріалу. Сучасне мовознавство антропоцентричне. Ця його характеристика так часто сьогодні звучить, що, здається, втрачає свій термінологічний статус, а набуває науково-популярного колориту. Усе ж антропоцентрична епоха в лінгвістиці триває і щораз більше виявляє свою сутність. Виток концептологічних досліджень йде на спад, однак, гадаємо, це пов'язане з процесами саме найменування: концепти як різко заповнили мовознавчі студії, так і швидко втратили позиції. Дослідження ж інформаційних квантів, що охоплюють не лише раціональне знання про певне явище, факт, подію, але також його оцінку, емоційний ореол, асоціативний шлейф, й досі актуальне, хоч отримує інше термінологічне окреслення. Скажімо, мовний образ, який є засобом текстотворення, або літературного моделювання дійсності шляхом розгортання пов'язаного з певною емоцією образу до вербально-асоціативної сітки, яка структурує й відображає посил тексту. Лінгвістичний аналіз образу полягає не лише в з'ясуванні семантики лексеми, що номінує образ, а й у розкритті його смислу задля виявлення когнітивних джерел зародження (Щепанська, 2014, с. 5–6).

Період трактування мови як елемента культури та як засобу унаявлення структур людської свідомості, мислення, пізнання триває. Ба більше: тлумачення смислів у тексті крізь призму особистості автора, на широкому культурологічному та історичному тлі створення висловлення стає щораз більше розгорнутим завдяки аналізу виражених мовою інформаційних згустків крізь призму реципієнта, у контексті історичних подій та культурних зрушень, що відбуваються водночас з дослідженням. Яскравим прикладом може слугувати видання *Леся Українка. Апокриф. Вибране. Блаженніший Святослав Шевчук, Оксана Забужко. Чотири розмови про Лесю Українку* (Українка, 2020). Ця фундаментальна праця акцентує ті штрихи, які радше творять, а не просто увиразнюють картину світу письменниці: Леся Українка – глибоко вірить, її твори дуже християнські, а вона – апологет християнства. Поетка не просто захисник християнства, вона по-християнському трактує Бога (Огар, Гірняк, 2022).

Інший приклад – *Ірен Роздобудько. Неймовірна. Ода до радості* (Роздобудько, 2022). Цей роман – «не біографія в чистому вигляді, а спроба просопографічного портрета, на основі вивчення архівних документів і консультацій з фахівцями, а також «літературних допусків» та інтуїтивних припущень, з метою максимального оживлення персонажів» (Роздобудько, 2022, с. 7). Його героїня – Олена Теліга, молода жінка, «яка могла б зробити блискучу кар’єру в Європі: чи то в танцювальній трупі празького театру, чи то в літературі, чи то на теренах просвітництва, та й просто в світських салонах, де її вважали, за сучасним висловом, «іконою стилю» (Роздобудько, 2022, с. 5). Мету письменниці сформульовано в слові від автора: «так важливо – нам, нинішнім, і тим, хто прийде після нас, – знати про світ своїх пасіонаріїв якнайбільше. І без пафосу й гучних слів пам’ятати їх як національних героїв. Сучасних і співзвучних будь-яким часам» (Роздобудько, 2022, с. 5–6). Ця сучасність і співзвуччя вражає: наче не було того століття, наче наведені цитати Олени Теліги промовлені от щойно і стосуються нинішньої України й наших днів. Написана Ірен Роздобудько історія про сподвижницю суголосна сучасності. Душу тривожило «бажання зробити це «місце народження» частиною цивілізованого світу – незалежною, вільною і не пригніченою ніким державою» (Роздобудько, 2022, с. 6), у якій просто жити, збудувати дім і виховувати дітей. Бажання мати дім – затишне та надійне місце – підсилюють життєві перипетії, які викристалізують мрію про спокій та прихисток. Однак поняття дому в художньому дискурсі значно місткіше, розгалуженіше в смисловому плані, ніж лексикографічно зафіксована семантична структура слова дім: будинок, житло, приміщення з господарством і люди сукупно, рід монарха (Словник, 1971, с. 306).

Але ж скільки можна тікати?!

Несподівана думка обпікає: виявляється, за все життя вона ніколи не мала власного дому! Того дому, в якому стіни зберігають тепло подихів кількох поколінь, де висять родинні портрети. І одна маленька срібна ложечка каже більше, ніж сто доріг, що видніються зі ста різних вікон різних помешкань.

Таким «домом», можливо, була мама – і то недовго. Батько одружився вдруге, і його сліди загублені для неї назавжди. Лишився «дім» – Михайло: єдиний, сталий, незмінний «слоїк, встелений травичкою», до якого вона завжди поверталась.

Але того реального будинку, в якому вона могла б надовго розвісити СВОЇ фіранки, розставити СВІЙ улюблений посуд, розкласти по СВОЇХ полицях свої книжки, – такого не було ані в Польщі, ані в Чехії. Ніде!

Ефемерним пристановищем можна назвати вірші – в них вона могла жити і бути повноправною господинею! Розставляти слова, уквітчувати кожен рядок так, як заманеться, без страху, що сюди раптом завітає якась “хазяйка” з вимогою оплатити за оренду.

Дім-Михайло і дім-вірші – ось що вона має замість цегляних стін.

Проте є ще один! Один – і так само, як ті два – без кутів, даху і стін: земля.

Ще ніколи в житті вона не відчувала це так гостро і так ясно, як нині.

Їй нема куди йти зі своєї землі. Вона столася йти без зупину. Їй більше немає куди і заради чого пускатися і чергову сто першу дорогу! (Роздобудько, 2022, с. 319–320).

Як бачимо, жоден із актуалізованих компонентів не збігається з зафіксованими словником семемами й семами. Дім – це облаштоване житло, в якому мешкали багато поколінь і залишили там свій відбиток, свою історію, свою пам’ять. Дім – це те, де ти господар, де ти робиш по-своєму, а не як треба чи як мусиш; дім – це твої речі, твоя власність, що немов притягає, функціонує як сила тяжіння. Ще дім – це надійність, сталість, опора, що зумовлює спорідненість душ: мама, чоловік. Дім – це пристановище-прихисток, яке дає змогу відвести душу, реалізувати свій потенціал: вірші. Зрештою дім – це своя земля, що дає відчуття вкоріненості, не відособленості, а причетності до певного народу, до його історичної тяглості. Наскрізною семантичною ниткою усіх цих смислових компонентів є елемент «хазяїн»: бути господарем свого життя на своїй землі. Саме останній смисловий компонент отримує часту й розлогу вербалізацію та значеннєве втілення. Причинами цього, гадаємо, є екзистенційна універсальна природна базова потреба в житлі та в захисті

й, що значно важливіше, історичні особливості буття української нації. Цілі покоління були і є під загрозою фізичного й духовного знищення, відчуження від землі, дому. Тож прагнення утверджуватися, розвиватися на своїй землі у своїй господі цілком зрозуміле, це й відображає художній текст.

Розбудова останнього компонента має сталу традицію. Скажімо, в українському поетичному дискурсі другої половини ХХ ст. значення 'Батьківщина і/чи рідний край', у семантичній структурі слова *земля* найчіткіше простежуване, що дає підстави кваліфікувати його як ядерне (Огар, 2014, с. 120). Так само виразно в художньому дискурсі вербалізовано безґрунтянство, дуже глибокий і складний розмисел про який тісно переплітає чотири виміри: поверховий стосується географічної поверхні – про втрату зв'язку з землею, природою; соціально-побутовий полягає у втраті віри в стабільність, звичку жити тимчасово – про втрату зв'язку з малою батьківщиною, що засвідчує занепад, бо люди перестали облаштовувати домівки; культурно-історичний як втрата традицій, історичних здобутків; останній, не такий очевидний, про втрату зв'язку з Богом (Без ґрунту, 2022). Ретельний аналіз тематичної лінії «безґрунтянство» проведений на основі твору Віктора Петрова, однак не буде гріхом екстраполювати його на весь тогочасний художній дискурс і його авторів. Тут не можемо не процитувати Володимира Єрмоленка:

Парадоксально, але покоління, яке тоді, сто років тому, відчувало себе «безґрунтянами» – і чиї представники були або знищені сталінським режимом, або вимушені були емігрувати, – дають нам сьогодні дуже стійке відчуття ґрунту та коріння (Цит. за Агеєва, 2023, с. 3).

Тож слово *дім* реалізує як смислові компоненти, які творять образ, так і компоненти, які передають втрату дому, психологічну бездомність і прагнення мати надійний прихисток. Це те, що турбує цілі покоління українців і знаходить відгомін у сучасності: Чи можливо втекти від себе, не зрозумівши, хто ти є і навіщо все це: ця неприкаяність, ця бездомність, непевність у наступному дні і постійне очікування на щось значне, на те, що прийде і переверне все твоє життя? (Роздобудько, 2022, с. 145).

Образ дому має різний вияв. Землю-дім послідовно реалізовано як Київ – духовну й культурну столицю, символічний осередок, духовно сумірний Україні, місто, що «завжди було, є і буде – серцем України, єдиним, що «стягує» її до купи і що тільки й годне зцементувати націю» (Забужко, 2001, с. 25).

Коли батько привіз їх до Києва, сказав дивне: «Ми нарешті на своїй землі». І вона замислилась: а чи може бути земля – своєю? Адже Земля – така велика! (Роздобудько, 2022, с. 45).

Вона прощається з Києвом, мов наречена, мов княгиня Анна Ярославна, що їде в невідомість. А як це – їхати у невідомість, якщо Київ уже вріс у її тіло, оповив віттям судин, укріпив своїми життєдайними соками, утворюючи спільну кровоносну систему. Він міцно тримає її за руку, а вона висить між прірвою і поволі розтискає пальці... (Роздобудько, 2022, с. 38-39).

Але де ж той Хрещатик? З очей спадає мана.

Вона повернулася додому, але той дім зруйновано, вищерблено і вилючено, як горіх (Роздобудько, 2022, с. 261).

І тут Київ-дім – це не місце народження, це не матеріальний дім. Це місто, яке втілює Україну, місто, про яке можна сказати, що воно твоє. І кожна його вуличка, кожна споруда – це твій дім, попри його варварське руйнування, яке мовно виражене градаційним наростанням, доповненим порівнянням.

Ця залюбленість у Київ і авторки (Ірен Роздобудько), і її героїні (Олени Теліги) – явище не поодинокі в сучасному дискурсі. Роком пізніше любов до своєї землі-дому Києва реалізує Віра Агеєва літературознавчим дослідженням *Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ ХХ століття* (Агеєва, 2023). Київ укарбував у камені споруд тяглисть боротьби за державність. Хоч часами позбавлене маєстату, старозавітне місто мало той культурний капітал, який не здобути водномить, тому було рідним ґрунтом для культурного поступу. Київ усупереч руйнівним силам утілював Україну, забезпечуючи спадкоємність і захист автентичності.

Над цією його символічною роллю пильно застановлялося наше українське письменство ХІХ століття, – якраз доби

найбрутальнішої русифікації! – зокрема історична романістика. Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Старицький, Людмила Старицька-Черняхівська, романтики й автори реалістичних прозових полотен усталювали й уявляли образ маєстатичного града Кия, нового Єрусалима, золотоверхого, незмінно великого й величного з його закоріненою у віках міфологією, знаковими будівлями, соборами, бібліотеками, академією, місцями хай і захованої в глибинах, але зацілілої колективної пам'яті (Агеєва, 2023, с. 19).

Не однаразово професорка на основі художніх текстів і спогадів веде мову про житло, будівлю, які є своєрідною розповіддю про людей та їхній внутрішній світ. Скажімо, оселя Сидора Сухобруса («Хмари») видається чи не фортецею, перед якою безсило зупиняється вал московської культурної інвазії; цей дім наче зріс з родючого ґрунту (Агеєва, 2023, с. 26–27). Скромна «хижка-офіцина», дім-флігель поета і видавця Олекси Коваленка – це мистецький салон, «привітний огник» (Агеєва, 2023, с. 68). Дім Георгія Нарбута мав характер прибірності, а не дешевої нарядності, що свідчить про несмак. У Нарбута все відбивало високий, артистичний смак: було солідне, міцне, не на сьогодні лише, а на довгі роки, виявляючи глибоке бажання утворити міцний, захисний куток (Бурачек, 1927, с. 94). Підмогильний ж розкриває тогочасну людину – без пристанища, незакорінену, без сталих і тривких стосунків, бо не розпоряджається собою. Так само розмивалося в той час уявлення про дім як про надійний прихисток, захищений простір (Агеєва, 2023, с. 240–241). До речі, несталість, беззахисність як синоніми бездомності насамперед у психологічному плані не однаразово описані в літературі: Пам'ять розпорошена, наче сніг. А Цілики тут – вже зо двадцять років. Тільки ніяк не можуть повірити: дім? Чи знову – переїжджати, тікати, прилаштовуватися, мімікрувати, рости дітей, не мати проблем, не бути проблемою, не бути... Не бути? Так, не бути. Не бути, а бігти (Амеліна, 2017, с. 52).

Тож внутрішнє світовідчуття людини зумовлює те, як вона творить свій дім: дім наче втілює саму людину. Втрата людиною

права на окремішність, унікальність, що втілюється в приватному облаштованому, хай і скромному, житлі, спричинює відчуття своєї нікчемності. Такі штучні постулати принесені чужими режимами, тож для українців повноцінний дім може бути лише на своїй землі, в Україні, тому акцентовано «вгризання» в землю, прив'язаність до неї. Дім – синонім цінності, гідності людини.

Домівка – і як базова потреба, і як внутрішній вияв – часто стає мрією. А в героя Є. Кузнєцової мрія про царство зі смарт-лампочками, кавоварками й іграми перетворилося на місію його життя.

Хату Толік купував для себе. Кабінет, підвал, де стоятиме пінбол, спальня з плазмою і плейстейшном, бібліотека коміксів на всю стіну, ванна з лампочками уздовж стелі, які б керувались пультом, тераса з кріслом і гірляндю сонячних ліхтариків, жовті подушки, абстракціоністський килим... Усе це Толік уявляв, коли вишукував собі хату з потенціалом, де ніхто йому не вказуватиме, що і як робити, де він не враховуватиме нічиїх інтересів, де не буде однієї кімнати на двох із сестрою, розділеної ширмою, яку вибрала сестра, – у японську рожеву сакуру. <...>. А що було найголовніше – ця хата розташована рівно за чотири тисячі кілометрів від дому (Кузнєцова, 2023, с. 19–20).

Хата (саме це слово, не будинок, не дім, не вілла, хоча йдеться про триповерхову будівлю на узгір'ї біля теплового моря) мала дати необхідне усамітнення, самотійність, можливість бути собою та реалізувати свої вподобання далеко від дому, далеко від сім'ї та родини, тобто від тих, з ким все перелічене неможливо, подалі від страхів юності. Але «всі його страхи дістали його тут і оселилися поруч» (Кузнєцова, 2023, с. 78). Контекстуально хата дорослого протиставлена хаті дитинства, хата героя протиставлена дому, що лише загроза втратити його спричинила якийсь невиразний потяг до нього. Це відмінне від мрії іншої героїні – Поліни: коли звільнять від окупації, повернутися, сидіти самій у своїй покинутій хаті, не вилазити з власного двору, пустити коріння «аж до магми в ядрі землі» і щоб ніхто звідти не витягнув (Кузнєцова, 2023, с. 50).

Водночас куплена Толіком хата лише мала трансформуватися на власне царство, приносячи господареві цим перетворенням окрему насолоду. А зараз вона – з потенціалом, але є антитезою омріяному: обвішана вишивками й розп'яттями, пейзажами з кіньми, повсюди золоті подушки з зеленими китицями та безліч керамічних янголят. Хата була антитезою самій собі.

Дім як місто народження, місце юності та сили, мрія усього життя («Скільки років Гальшка бачила цю мить у снах – бути наодинці зі своїм Острогом!» (Ткачівська, 2021, с. 459) втілено у творі М. Ткачівської. І так само княгиня не зважала на форми замку, вона хотіла додому, хоч це вже не її дім. «Коли заходиш у свій дім, не думаєш про лоск, а про свій поріг, навіть засипаний пилом» (Ткачівська, 2021, с. 469). Дім уособлює саму людину, дає їй волю, можливість бути собою:

Шлях до Острога видавався їй дорогою до самої себе. Наче хтось раптом розтулив кулак і випустив її, мов бедрика, на волю. У ній воскресали спілі яблука спогадів, які падали в її сліди між високих трав рідного Острога. Тепер Острог був повітрям для її крил, сонячним політком для саду її чекань, терпким і солодким медом її пам'яті (Ткачівська, 2021, с. 459).

Дім – це той останній прихисток у житті, що дає змогу відчувати себе рідним, потрібним, а тому щасливим. Це те, чому можна віддати свою любов, коли вже нема кому віддавати. «Яке це щастя – мати свій дім! Я народилася наново! Дякую, Боже! Я подарувала рідному Острогові своє серце і свою любов!» (Ткачівська, 2021, с. 467). Тож дім – це можливість реалізувати себе, втілити свої духовні потреби – бути комусь потрібним, залишити по собі слід. Тему зв'язку дому й слідів розгорнуто у В. Амеліної. Метофоричність такого поєднання накладено на прямі значення (розповідь веде головний герой – пудель Дом), що лише конденсує і ускладнює смисл: Я хочу свідчити про свій дім. А дім твій – там, де твої сліди. Дім – розпорошений, як білі уламки замерзлих річок над Землею (Амеліна, 2017, с. 11); Дім, як і сліди, які залишає людина, – це не конкретне місце: Дім там, де тебе пам'ятають ... Дім наш, доки він в нас. А ми всі завжди в цьому домі – кожен на своїй

глибині (Амеліна, 2017, с. 381). Смилова лінія дім – пам'ять корелює з вже актуалізованими компонентами образу: дім – історична тяглість роду, родинне вогнище. У такому контексті дім протиставлений житлу. Матеріальний дім має стати ще духовною цінністю, чимось рідним. Отой перехід не зумовлений часом, його не можна контролювати, його якраз і творить колективна пам'ять сім'ї та психологічний комфорт: 1. *Дім пахнув, як його мешканці. Мешканці – так, як дім. Але тут щось розламалося* (Амеліна, 2017, с. 31); 2. *Ця квартира на тихій вулиці біля парку – тимчасовий табір для біженців. Не аж такий сумний, цілком впорядкований і охайний – але табір* (Амеліна, 2017, с. 49).

Образ дому відображає й чисто меркантильні смисли: протиставлення старої невеликої хати з блакитними віконницями біля лісу новій високій, цеглу на яку возять зі старого, «мабуть, нікому не потрібного радянського заводу» (Амеліна, 2017, с. 19).

У В. Амеліної образний смисл знаходить оригінальне мовне втілення, демонструючи глибоке осмислення дому як духовної категорії:

1.... мені здається, вирій – те ж саме, що й дім, те місце, де твої запахи завжди незмінні та справжні, чекають на тебе так, наче ніхто й ніколи з цього дому не йшов. І ніколи не піде (Амеліна, 2017, с. 21).

2. Тіло теж – дім (Амеліна, 2017, с. 228).

3. Це коли ти загубився в просторі й часі, тоді чіпляєшся за пожитки. Зберігаєш старі незручні туфлі, бо ці туфлі – твій дім, як чоботи – дім солдата. Іншого-бо нема (Амеліна, 2017, с. 358).

4. Але ж і так ясно: іржавий винищувач – це не дім (Амеліна, 2017, с. 323).

5. Це тоді полковник привіз з дому подушку, набиту качиним пір'ям. Чи не з дому? Не знаю, що для полковника тепер дім – кам'яниця на вулиці Лепкого чи хата в Крайновці? Не знаю, де у людей межа, за якою дім переїздить за тобою, наче ти якийсь равлик (Амеліна, 2017, с. 146).

І вже проаналізований смисловий компонент *місто народження* отримує уточнення *місто життя і прихистку*. Попри повне неприйняття міста, початкову ненависть («За те, що воно хоче стати домівкою» (Амеліна,

2017, с. 67), Львів все ж стає справжнім домом: На малюнках Маші – *наш* парк, *наш* Собор, *наш* Замок (Амеліна, 2017, с. 365).

Зазначимо, що літературознавці стримано відгукнулися про «Дім для Дома». О. Романенко вбачає в ньому осмислення феномену національної ідентичності, що майже впритул підходить до європейських дискусій про розмивання ідентичності, ідентичність мігрантів, феномен пограниччя в сучасній культурі та літературі, але якщо європейська література здебільшого зосереджена на осмисленні досвіду тих, хто полишив власний дім і опинився в інокультурному середовищі, то наша література й життєві колізії українців дають можливість виокремити унікальне по-своєму явище – деформацію ідентичності в межах одного життєпростору (Романенко, 2018, с. 12). Це значно вплинуло на сприйняття дому, а отже, на його вербалізацію.

Як бачимо, смислова структура образу *дім* розгортається в кількох напрямках: прихисток – пристановище – родинне вогнище, надійність – сталість – опора, власність – окремішність – унікальність – реалізованість, самостійність – незалежність – потенціал, людина – її цінність, гідність – любов – затребуваність, воля – дорога до себе, слід – пам'ять, земля – свій край – Батьківщина – місце народження, життя: Київ, Острог, Львів. Окремий смисловий сегмент творять антоніміїні компоненти безґрунтянство, бездомність, зруйнований дім – укоріненість, найяскравіше вербалізовані словосполученнями «зруйновано, вищерблено, вилучено, як горіх» (І. Роздобудько) – пустити коріння «аж до магми в ядрі землі» (Є. Кузнецова).

Образ дому настільки складне ментальне утворення, що втілює контрастні поняття: дім – житло, хата – кам'яниця, споруда – духовна цінність, дім – табір для біженців, хата дорослого – хата дитинства, своя хата – рідний дім, хата-яка-є – хата-яка-має-бути. Багатовимірність образу дому й відкриває пошук вербальної оболонки для його трактування: здебільшого це багатослівні конструкції, рідше – індивідуально-авторські конкретні номени у структурі різнотипних експліцитних і імпліцитних порівнянь: вирій, тіло, туфлі, чоботи, подушка, винищувач, равлик.

Висновки. Смислова складність образу *дім*, його багатокомпонентність, розгалуженість, тяжіння до дефінування *не матеріального, а ідеального феномену засвідчує його глибоке осмислення, а отже, вагомість у сучасному українському мовно-ментальному континуумі. Наголосимо, що в українському художньому дискурсі смислової структури образу розбудовано компонентами з переносними значеннями і що ці вторинні значення є вагомішими за прямі. Дім як духовна цінність домінує над фізичним прихистком. Усі численні смисли переплітаються, створюючи розгалужений значеннєвий конструкт. Вважаємо, що загострення уваги до образу дому зумовлене як загрозою фізичної втрати дому, так і пошуком антропологічного місця – з історією, що увиразнює самоідентифікацію, бо «скажи мені, де твій Рим – я скажу, хто ти» (Амеліна, 2017, с. 99).*

Перспективним вважаємо дослідження особливостей мовного образу *дім* в художніх текстах інших періодів.

ЛІТЕРАТУРА

- «Без ґрунту» Домонтовича : незавершений «собор» українського модернізму. *Читомо*. 16.11.22. URL: <https://chytomo.com/bez-gruntu-domontovycha-nezavershenyj-sobor-ukrainskoho-modernizmu/> (дата звернення : 21.08.2023).
- Близнюк К.** Асоціативний образ Батьківщини в мовній картині світу української молоді. *Мова : класичне – модерне – постмодерне*. 2022. Випуск 8. С. 63–82.
- Бурачек М.** Спогади про Г. І. Нарбута. *Бібліологічні вісті*. 1927. № 1. С. 94.
- Забужко О.** Метрополія і провінція. *Репортаж із 2000-го року*. Київ : Факт, 2001. С. 25.
- Іовхімчук Н.** Мовний образ хати в українських народних піснях. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9826/1/iovh_hata.pdf (дата звернення : 23.08.2023).
- Миронюк Л. В.** Архетип дому в поезії Л. Костенко. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 77–85.

- Москалець М.** Міфологема «дім» в українській мовній свідомості. *Синопсис : текст, контекст, медіа*. 2014. № 1 (5). С. 6–9.
- Огар А.** Вербалізація концептів земля і небо в українському поетичному дискурсі другої половини 20 ст. : автореф. дис. ... наук. ступеня канд. філол. наук. Івано-Франківськ, 2014. 20 с.
- Огар А., Гірняк С.** Леся Українка крізь призму сучасної книги. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. Дрогобич : Посвіт, 2022. С. 117–128.
- Романенко О.** Координати дому : символічні простори роману Вікторії Амеліної «Дім для Дома». *Синопсис: текст, контекст, медіа*, 2018. № 3(23). С. 1–14.
- Савченко Л. Г.** Образ дому в поетичній мові Володимира Свідзінського. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна*. Серія : Філологія. Харків : Вид-во ХНУ ім. В. Н. Каразіна. 2012. № 1014. Вип. 65. С. 60–64.
- Словник української мови* : в 11 томах. 1971. Т. 2. С. 306.
- Українка, Леся.** *Апокриф. Вибране. Чотири розмови про Лесю Українку* / О. Забужко, С. Шевчук. Київ : Видавничий дім «Комора», 2020. 632 с.
- Щепанська Х. А.** Мовний образ серця в українській поезії XIX століття. автореф. дис. ... наук. ступеня канд. філол. наук. Львів, 2014. 20 с.

ДЖЕРЕЛА

- Агєєва Віра.** *Марсіани на Хрещатику. Літературний Київ початку XX століття*. Київ : Віхола, 2023. 408 с.
- Амеліна Вікторія.** *Дім для дома*. Львів : Видавництво Старого Лева, 2017. 384 с.
- Кузнєцова Євгенія.** *Драбина* : роман. Львів : Видавництво Старого Лева, 2023. 280 с.
- Роздобудько Ірен.** *Неймовірна. Ода до радості*. Київ : Нора-друк, 2022. 368 с.
- Тараторіна Світлана.** *Дім солі* : роман. Харків : Vivat, 2023. 560 с.
- Ткачівська Марія.** *Княгиня Острозька*: роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2021. 480 с.

REFERENCES

- «Bez gruntu» Domontovycha: nezavershenyу «sobor» ukrayinskoho modernizmu [«Soilless» by Domontovych: the unfinished «cathedral» of Ukrainian modernism]. *Chytomo* (2022). Retrieved August 21, 2023, from <https://chytomo.com/bez-gruntu-domontovycha-nezavershenyj-sobor-ukrayinskoho-modernizmu/> [in Ukrainian].
- Blyznyuk, K.** (2022). Asotsiatyvnyy obraz Batkivshchyny v movniy kartyni svitu ukrayinskoyi molodi [The associative image of the Motherland in the language picture of the world of Ukrainian youth]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne – Language: classical – modern – postmodern* (Issue 8), (pp. 63–82) [in Ukrainian].
- Burachek, M.** (1927). Spohady pro H. I. Narbuta [Memories of H.I. Narbuta]. *Bibliolohichni visti – Bibliographic news*, 1, 94 [in Ukrainian].
- Zabuzhko, O.** (2001). *Metropoliya i provintsiya. Reportazh iz 2000-ho roku* [Metropolis and province. Report from 2000]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
- Iovkhimchuk, N.** *Movnyy obraz khaty v ukrayinskykh narodnykh pisnyakh* [Linguistic image of the house in Ukrainian folk songs]. Retrieved August 23, 2023, from https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/9826/1/iovh_hata.pdf [in Ukrainian].
- Myronyuk, L. V.** (2015). Arkhetyp domu v poeziyi L. Kostenko [The archetype of the house in the poetry of L. Kostenko]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Filolohichni nauky – Bulletin of Zaporizhzhya National University. Philological sciences*, 2, 77–85 [in Ukrainian].
- Moskalets, M.** (2014). Mifolohema «dim» v ukrayinskiy movniy svidomosti [Mythology «home» in the Ukrainian linguistic consciousness]. *Synopsys: tekst, kontekst, media – Synopsis: text, context, media*, 1 (5), 6–9 [in Ukrainian].
- Ohar, A.** (2014). *Verbalizatsiya kontseptiv zemlya i nebo v ukrayinskomu poetychnomu dyskursi druhoyi polovyny 20 st.* [Verbalization of the concepts earth and sky in the Ukrainian poetic discourse of the second half of the 20th century]. (Extended abstract of Candidate's thesis). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Ohar, A., Hirnyak, S.** (2022). Lesya Ukrayinka kriz pryzmu suchasnoyi knyhy [Lesya Ukrainka through the prism of a modern book]. *Ridne slovo v etnokulturnomu vymiri – Native word in the ethnocultural dimension*. Drohobych: Posvit (pp. 117–128) [in Ukrainian].

- Romanenko, O. (2018).** Koordynaty domu: symbolichni prostory romanu Viktorii Amelinoyi «Dim dlya Doma» [Home coordinates: symbolic spaces of Victoria Amelina's novel «Home for Dom»]. *Synopsys: tekst, kontekst, media – Synopsis: text, context, media*, 3(23), 1–14 [in Ukrainian].
- Savchenko, L. H. (2012).** Obraz domu v poetychniy movi Volodymyra Svidzinskoho [The image of the house in the poetic language of Volodymyr Svidzinsky]. *Visnyk Kharkivskoho nats. un-tu im. V. N. Karazina. Seria: Filologia – V. Karazina Herald of the Kharkiv National University Series: Philology*. Kharkiv : Vyd-vo KhNU im. V. N. Karazina. (No 1014, Issue. 65) (pp. 60–64) [in Ukrainian].
- Slovník ukrajinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language]. (Vols. 1–11; Vol. 2). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Ukrayinka, L., Zabuzhko, O. & Shevchuk, S. (2020).** *Apokryf. Vybrane. Chotyry rozmovy pro Lesiu Ukrayinku [Apocrypha. Selected Four conversations about Lesya Ukrainka]*. Kyiv: «Komora» [in Ukrainian].
- Shchepanska, Kh. A. (2014).** *Movnyy obraz sertsya v ukrajinskiy poeziyi XX stolittia [Linguistic image of the heart in Ukrainian poetry of the 19th century]*. (Extended abstract of Candidate's thesis). Lviv [in Ukrainian].

SOURCES

- Ageeva, Vira. (2023).** *Marsiany na Khreshchatyku. Literaturnyy Kyiv pochatku XX stolittya [Martians on Khreshchatyk. Literary Kyiv of the early 20th century]*. Kyiv: Vikhola.
- Amelina, Victoria. (2017).** *Dim dlya doma [Home for Dom]*. Lviv: Stary Lev Publishing House.
- Kuznetsova, Yevgenia. (2023).** *Drabyna [The ladder]*. Lviv: Stary Lev Publishing House.
- Rozdobudko, Iren. (2022).** *Neymovirna. Oda do radosti [Unbelievable. Ode to joy]*. Kyiv: Nora-druk.
- Taratorina, Svitlana. (2023).** *Dim soli: [The House of Salt]*. Kharkiv: Vivat.
- Tkachivska, Maria. (2021).** *Knyahynya Ostrozka [Princess Ostrozka]*. Kharkiv: Book Club «Family Leisure Club».